

Притула Олександр Леонтійович

Кандидат педагогічних наук, доцент

Запорізький національний університет (м. Запоріжжя, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-8800-8207>

e-mail: prityla1970@ukr.net

СИСТЕМА УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Резюме

У статті розглянуто українські військові традиції як невід'ємний складник системи виховання воїна-захисника Батьківщини. Проаналізовано комплексний характер військових традицій, що поєднує образи і символи, звичаї і обряди, правові норми і принципи бойової діяльності, відображає складність і багатогранність зазначеної системи.

Охарактеризовано систему виховання воїна-захисника Батьківщини, що бере свій початок ще з сивої давнини, зазнавши помітного впливу дослов'янських культур (кочові етноси, грецькі поліси). Виявлено, що за доби Київської Русі, зміст військових традицій поглибився й ускладнився, що стало закономірним наслідком формування давньоруського війська; він поєднав власне бойові традиції з принципами патріотичного виховання різних верств суспільства. Встановлено, що великого розмаху військові традиції набули за доби козащини. Саме Запорізька Січ стала центром їх збереження та поширення в суспільстві.

Узагальнено, що українське козацтво, як унікальний історичний феномен доби раннього Нового часу, стало потужним каталізатором розвитку патріотичного (насамперед, військово-патріотичного) виховання. Це сприяло збереженню й подальшому розвитку кращих військових традицій Київської Русі.

Ключові слова: військові традиції, патріотичне виховання, звичаї, обряди, символи, бойовий дух, українське козацтво.

Вступ

Аналіз змісту і значення українських військових традицій у системі виховання воїна-захисника Батьківщини передбачає розкриття поняття та системи українських військових традицій як сукупності символів, образів, звичаїв, обрядів, церемоніалів, уявлень, цінностей тощо, що стосуються війська, захисту Батьківщини, які формувались на нашій землі і в наших предків, зберігали так чи інакше тяглість і спадковість протягом всього періоду становлення та розвитку.

Поняття військових традицій позначає стійкі, історично утворені, укорінені у свідомості військових форми діяльності, поведінки, професійних та міжособистісних відносин військовослужбовців у воєнний та мирний час. Вони передаються від покоління до покоління воїнів і постають фундаментальними основами функціонування військової системи у державі

Метою статті є обґрунтування систему українських військових традицій в період становлення та розвитку.

Методи дослідження

Для проведення дослідження було використано низку загальнонаукових методів: системний і комплексний підходи (узагальнено змістовні компоненти військових традицій, обґрунтовано принципи об'єктивності дослідження підготовки воїнів-захисників Батьківщини); методи антропологічної та історико-генетичної інтерпретації дозволили виявити і обґрунтувати світоглядний аспект становлення та розвитку військових традицій. Застосування даних підходів дозволило дослідити вплив українських військових традицій на становлення свідомого громадянина, захисника Вітчизни.

Результати дослідження

Як сукупність символів, образів, звичаїв, обрядів, церемоніалів, уявлень, цінностей, військові традиції мають вагоме значення для поступального розвитку суспільства, постаючи ключовим регулятивом поведінки військовослужбовців, оскільки вони є специфічним різновидом соціальних норм регулювання поведінки. Традиції включаються в систему зовнішніх та внутрішніх умов і засобів регулювання поведінки військовослужбовців, формують та уточнюють її.

В. Малюга і Ю. Костенко підкреслюють закономірність і значущість військових традицій, що зберігали тяглість і спадковість протягом всього періоду становлення та розвитку суспільства: «Військо, як важливий соціальний інститут, не може існувати без традицій, що згуртовують і морально озброюють усіх його представників...Традиції надають цінність не лише тим завданням, задля виконання яких армія існує за мирних умов, а й заняттям, побуту військовослужбовців та ретельній підготовці їх до випробувань.

Будь-яка армія завжди зберігає та плекає військові традиції своїх попередників, живе пам'яттю про їхні подвиги» [1, с. 3].

На думку В. Федоренка, у системі військово-правового виховання військовослужбовців традиції і патріотизм водночас можуть бути визначені як засоби військово-правового виховання та як явища духовного життя українського суспільства, чинники національної ідентичності військових. Військові традиції характеризуються низкою суттєвих ознак, зокрема: всезагальністю, емоційністю, міцністю і тривалістю, спадкоємністю й новаторством [2, с. 12].

М. Шевченко, аналізуючи соціально-філософські аспекти військових традицій, доходить таких висновків: «У практичному відношенні військові традиції утворюють і наповнюють певним сенсом дії членів суспільства, спрямовані на досягнення державно-значущих цілей, створення і забезпечення стійкості механізмів саморегуляції і саморозвитку військово-соціальної спільноти....У функціональному плані військові традиції є реалізований творцями і носіями спосіб стосунків до військово-соціального цілого, до його відтворення і зміцнення в процесі суспільно-історичної практики. Культурологічний аспект дозволяє виявляти архетипи, основоположні цінності і сенси ідей, що об'єднують військову спільноту....В аксіологічному плані військові традиції відбивають якісне відношення представників українського війська до оточуючої дійсності» [3, с. 100–101].

Військові традиції охоплюють основні сфери діяльності військ (військову освіту, військовий побут, бойову підготовку), існуючи не ізольовано одна від іншої, а як складний комплекс взаємозалежних і переплетених елементів. Активне і доречне застосування виховного потенціалу військових традицій у повсякденній військово-педагогічній діяльності дає змогу продуктивно проводити повсякденну діяльність у військових підрозділах та частинах [4, с. 117].

Система українських військових традицій охоплює низку взаємопов'язаних компонентів. Особливу роль серед них відіграють правові традиції, оскільки:

- вони сприяють формуванню єдності і згуртованості військових колективів;
- приписують військовослужбовцям підкорятися існуючим правилам і нормам поведінки;
- синтезують і нормативно закріплюють головні здобутки, що історично склалися й передаються від покоління до покоління військовослужбовців [2, с. 12–13].

Особливу роль серед військових традицій відіграє символіка. Як зазначає В. Карпов, військова символіка, починаючи від княжої доби, постає підґрунтям, історичною передумовою виникнення української військової

символіки новітньої доби, що засвідчує тяглість вірності традиціям свого народу, його християнським цінностям [5, с. 23].

Необхідність поглибленого дослідження військової символіки, як і всіх інших характеристик традицій, зумовлює звернення до історичних витоків військових традицій вітчизняного суспільства та їх подальшого розвитку.

Зародження військових традицій відбувалося у сиву давнину. На переконання дослідників, уже за трипільської доби формувалася смислова єдність символів культури, яку дають змогу простежити археологічні дослідження. У цій єдності знаходимо й відображення військових традицій тогочасного суспільства, зокрема, втілених у чоловічій фігурці з перев'яззю [6, с. 395].

У 4–3 тис. до н.е., за даними розкопок поселень і могильників тієї доби, у трипільців уже склалися певні традиції озброєння, набір якого охоплював сокири-молоти (як кам'яні, так і металеві), ножі й кинджали (у тому числі мідні), кременеві вістря для стріл та дротиків. При цьому металеві сокири-кльовці були призначені для боротьби із противником, який мав захисне спорядження (принаймні, щит) [7, с. 39].

Отже, за трипільської доби досконалість різних видів зброї, що становили єдиний комплекс, уже починала усвідомлюватися як військова традиція.

Після занепаду трипільської культури нова хвиля поширення військових традицій на території України охоплює 1 тис. до н.е. Вона пов'язана з приходом на землі Північного Причорномор'я кочових етносів, першими серед яких були кіммерійці (IX–VII ст. до н.е.). Велику роль у житті кіммерійців відігравали війни, що давали змогу кочовикам отримувати продукти ремесла та землеробства.

Військові традиції кіммерійців були пов'язані з розшаруванням тогочасного суспільства, в якому вже виділялася військово-кочова аристократія на чолі з вождями. У їхніх похованнях (зокрема, в кургані біля с. Квітки Черкаської обл.) знайдено багате різноманітне озброєння (бронзові вістря стріл, залізні вістря списів, залізний меч із золотими прикрасами, залізна сокира та ін.), набори кінської зброї та ін. [7, с. 167–168]. Зазначені знахідки підтверджують висновки дослідників щодо оформлення у кіммерійців традицій суспільства воєнної демократії.

Військові традиції кіммерійців були перейняті й розвинені їх наступниками — скіфами (VII–III ст. до н.е.). Зокрема, зброя була обов'язковим атрибутом кожного чоловіка, а інколи й жінок; у той час склалися традиції її образотворчого зображення, навіть у сценах побуту та мирної праці скіфів. Традиційно супутником скіфів із самого дитинства був верховий кінь.

Серед традиційних характеристик скіфського менталітету провідне місце посідали сміливість і відвага в битвах, зневага до смерті, глибокий патріотизм. Водночас, важливе значення війни у житті всього суспільства,

шанування воїнської доблесті призвели до виникнення культу бога війни, символом якого був залізний меч.

Із зазначеним культом було пов'язане поширення серед скіфів низки жорстоких традицій і звичаїв, спрямованих на виховання нещадності до ворогів (пити кров першого вбитого ворога, знімати скальп із противника тощо) [8, с. 183].

Часте ведення воєнних дій зумовило розвиток скіфської військової символіки як важливого складника військових традицій. В. В. Карпов наголошує: «В основі скіфської військової символіки лежать народні і військові традиції. Атрибутика скіфського війська була покликана символізувати становище воєнних старшин у військовій організації. Окреме місце посідала парадна зброя скіфів, захисне озброєння та спорядження, при виготовленні яких використовувалися коштовні метали і каміння....Парадні сокири могли бути як ознакою влади, так і жезлами воєначальників. Булави та шестопери відігравали сакральню-репрезентативну роль. Вони засвідчували високе суспільне становище їх власників. Скіфські воєнні значки на довгих жердинах застосовувались для управління підрозділами в бою» [9, с. 45].

Наступна хвиля кочових впливів пов'язана з приходом сарматських племен (III ст. до н.е. — IV ст. н.е.). Сарматське суспільство також було повністю воєнізованим. Усі сармати-чоловіки були воїнами. Переважала у них легка кіннота. Римський автор Помпоній Мела зазначав, що поряд з чоловіками у сарматських племенах беруть участь у битвах і жінки. Родове сарматське кладовище, зазвичай, формувалося навколо раннього поховання жінки — предводительки або жриці, яку родичі шанували як праматір.

Сарматки, як і сармати, їздили верхи на конях, кидали дротики, стріляли з лука. За легендами, сарматські дівчата виходили заміж лише після того, як вбивали першого ворога (за іншими даними — трьох ворогів). Античних авторів вражало почесне становище сарматських жінок, участь у суспільному житті та війнах.

Військові традиції сарматів простежуються також завдяки вивченню поховань. Кургани сарматської доби, як правило, містять наконечники стріл, меч, точильний брусок. У жертву сармати приносили коней.

Поряд із кочовими впливами, в античну епоху військові традиції на землях Північного Причорномор'я були тісно пов'язані з розвитком грецьких полісів. Зокрема, фізичне виховання було невід'ємною частиною освіти громадян цих міст-держав. Його ключовими завданнями поставали виховання повноцінного здорового громадянина як майбутнього воїна, тренування для подальшої участі в регіональних і національних змаганнях. Особливо важливими були традиції військово-фізичного виховання, оскільки поліси не мали постійного війська, у випадку небезпеки збираючи народне ополчення.

У гімназіях Ольвії, Херсонесу, Пантікапея, Фанагорії, Танаїса, Горгіппії займалася не тільки молодь, а й доросле населення. Зміст фізичного виховання охоплював три основні розділи: палестрику (пентатлон, кулачний бій, плавання); орхестрику (вправи в акробатиці, обрядових, ритуальних, бойових танцях); ігри (рухливі, з м'ячем та ін.).

Поряд із фізичним й духовним вихованням молоді, спрямованим на подальшу активну участь у житті полісу, велике значення приділялося вихованню патріотичних почуттів, шануванню молодими людьми традицій старших поколінь. Відповідно, у причорноморських полісах протягом тривалого часу зберігалась провідна ідея благородної боротьби на арені заради честі, а не заробітку. Мешканці полісів дотримувалися віри та традицій своїх предків більш ревно, ніж у метрополії. Постійне перебування у складних політичних умовах, загроза вторгнення потребували максимальної згуртованості усіх общинників, що закріплювалася різноманітними змаганнями-агонами. Зокрема, усі важливі події та свята в житті полісів супроводжувалися атлетичними іграми на честь олімпійських богів і героїв (Аполлона, Посейдона, Гермеса, Геракла, Ахілла) [10, с. 810].

Подальший розвиток військових традицій на території України у давнину був пов'язаний із історією слов'ян. Р. І. Пилявець визначає історичні умови формування цих традицій: «Вже від часів великого переселення народів східні слов'яни перебували у стані вимушеного протиборства з гунами, готами, аварами, хозарами, печенігами, тюрками, половцями, монголо-татарами. Слов'яни у період свого становлення і закріплення на нових землях велику роль надавали військовому чиннику, що було зумовлено необхідністю тогочасного існування... Саме постійна воєнна загроза з боку сусідніх держав, народів, племен та часті військові походи в інші землі диктували нагальну потребу як у політичній, так і у військовій (переважно тимчасовій) консолідації, створенні та постійному технічному удосконаленні оборонних споруд, розвитку тактики бойових дій» [11, с. 40]. Відповідно, за такої складної воєнно-політичної ситуації все більшого значення набували військові традиції.

С. Черняк вказує, що до характерних рис виховання дітей слов'ян належало безпосереднє залучення їх до різноманітного життя племені, роду, родини (зокрема, довійськової діяльності). Чоловіка необхідно було виховати як сильного і вмілого працівника, дорослого землероба, спритного мисливця, мужнього воїна, а жінку — як вмілу господиню, яка водночас також могла б у випадку небезпеки виступити захисницею колективу [12, с. 45].

В умовах постійних воєн із сусідніми племенами вагомого значення у слов'янському суспільстві набували фізичні якості людини: сила, загартованість, спритність. Впливала на формування військових традицій і та обставина, що давні слов'яни жили в тісних зв'язках з природою, що зумовлювало переважання язичницьких вірувань в їхньому світогляді. Поклоніння слов'ян

силам природи, персоніфікованим в образах відповідних божеств, ушлявлення їх піснями, танцями, іграми мало на меті задобрити сили природи, тим самим забезпечивши собі добробут і спокій. До покровителів слов'янських ігрищ, окрім Матері-Землі і бога сонця Ярила, належав і бог війни Перун [13].

Формування соціально-політичної структури вождівства на чолі з вождем племені сприяло консолідації слов'ян. Вождь організовував життя спільноти, зокрема, перерозподіляючи військові трофеї. Влада спиралася на дружину, що за умов Великого переселення народів ставала різноплеменною, а фактично надплеменною. Очолювані вождями племена на час бойових дій утворювали союзи. Знатний та впливовий вождь за таких умов поступово перетворювався на верховного вождя — князя. Це відображено у творах, що описують життя слов'ян.

Праці візантійських авторів 1 тис. н.е. (зокрема, трактат про воєнне мистецтво «Стратегікон», «Тактикон» імператора Льва Мудрого, твори хроніста Льва Діакона) дають змогу представити деякі військові традиції давніх слов'ян. Так, у «Стратегіконі» (кінець VI — початок VII ст.), що являв собою практичне керівництво щодо ведення бойових дій для навчання воїнів і командирів, слов'янські племена склавинів й антів було визначено як найбільш небезпечних ворогів Візантійської імперії, змальовано їх військові традиції і побут. Зокрема, Маврикій Стратег, якому приписують авторство названого твору, зазначав у ньому: «Племена склавів і антів подібні за своїм способом життя, за своїми звичаями; вільні, їх ніяким чином не можна схилити до рабства, ні до покори, особливо у власній землі. Вони численні і витривалі, легко виносять і спеку, і холоднечу, і дощ... Якщо гостю через безтурботність того, що прийняв, завдано шкоду, проти нього починає ворожнечу той, хто привів гостя, вважаючи помсту за нього своїм священним обов'язком» [8, с. 170–171].

В. Топальський виокремлює низку характерних рис, традицій та звичаїв давніх слов'ян, що знаходили поширення в їх військовій діяльності:

- звичай постійного удосконалення військової майстерності;
- хоробрість і надійність слов'янських воїнів;
- вміння використовувати у своїх інтересах особливості місцевості, сміливості та військові хитрощі;
- дотримання у війську необхідної військової дисципліни;
- вирішення питань життя племені (союзу племен), у тому числі й оголошення та ведення війни на військовій раді племені;
- традиція вибору вождів для командування в походах;
- поширення взаємної виручки, збереження військового товариства, бойового братерства;
- принесення клятви, якій слов'яни дотримувалися вірності;

- зневага до боягузів і зрадників;
- постійне дотримання пильності;
- переймання важливих досягнень військової справи інших сусідніх держав й етносів;
- любов до зброї, її вміле використання в битвах;
- прагнення до виконання слов'янськими воїнами бойових завдань за будь-яких умов;
- стійке витримування труднощів військових походів, битв, складних умов побуту;
- традиція спадкоємності у навчанні, підготовці до військової справи;
- належне й своєчасне вшанування військовими почестями тим, хто загинув у бою;
- взяття вождями на себе відповідальності при вирішенні ключових питань життя племені;
- належна винагорода тим воїнам, які найбільш відзначилися в бою, загалом на війні;
- повага воїнів до бойових стягів;
- вірності обов'язку в межах укладених союзницьких угод у боротьбі проти спільного ворога [14, с. 29–34].

Зазначені звичаї зберігалися і надалі, у період становлення державності у давніх слов'ян за доби Київської Русі. До нашого часу дійшли деякі письмові джерела (окремі описи арабських авторів; «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім»), які дають змогу схарактеризувати низку військових традицій наших далеких предків.

Протягом IX–XIII ст. відбувався активний розвиток бойових, ратних традицій. Зокрема, арабський письменник першої половини X ст. Ібн-Фадлан згадує вірність дружинників, їх готовність на все заради свого князя. Для варягів війна була буденною справою, що не тільки приносила славу князю та дружинникам, а й забезпечувала їх повсякденне існування. Завдяки такій активній участі вони утворили високопрофесійне військо, основою якого поставала княжа дружина (рід князя, його близькі товариші й інші воїни). На початковому етапі давньоруської історії саме дружина була основою політичної влади князя, делегуючи своїх представників до княжої ради, без участі якої правитель не вирішував важливих справ. Дружинники мали складати присягу на вірність князеві, вони вважали один іншого бойовими товаришами. Зрозуміло, що варяги мали й інші військові традиції, які переймалися слов'янським населенням Русі, що поступово почало залучатись до княжої дружини [15, с. 5–6].

Аналізуючи причини взаємодії варязьких та слов'янських військових традицій, А. Бондаренко зазначає: «Проникнення норманів до Русі з X ст. відбулося саме внаслідок великих війн Києва проти Хозарського каганату та Візантійської імперії... Нормани входили у військо Святослава Ігоровича як найманці та союзники і мали власні військово-політичні інтереси та розраховували на долю від військової здобичі. Саме в цей час відбувалися найбільш суттєві взаємовпливи військових звичаїв, в тому числі і тотемних традицій «воїнів у вовчих шкурах» [16, с. 152].

Простежуючи історичні витоки останньої серед згаданих військових традицій у ментальності середньовічного суспільства, Ю. Котляр вказує: «Провідну роль у міфології військових чоловічих спілок відігравав образ воїна-звіра, воїна-вовка. Вовча організація була неначе природним прообразом соціальних установ людей, а мобільність, агресивність, згуртованість вовчих зграй слугували взірцем для наслідування воїнами і їхніми військовими союзами. Всі члени військових чоловічих громад виступали як воїни-звірі (вовки); одним з основних божеств війни поставав вовк, й звідси, посвячення молоді... полягало в засвоєнні юнаками типових вовчих рис» [19 с. 77]. Наведений приклад засвідчує тяглість і спадковість військових традицій своєї давнини.

Зі створенням постійного війська, яким стали князівські дружини, традиції військової підготовки та військово-патріотичного виховання було піднесено на вищий рівень, оскільки турбота про їх дотримання почала здійснюватися на державному рівні. З юного віку молоді прищеплювалися почуття моральності, патріотизму, відповідальності за долю народу, жертвовності заради нього, кращі традиції роду [18, с. 10]. Зазначені військові традиції здійснювали вагомий вплив і на участь у битвах на захист Батьківщини ратників народного ополчення.

Відповідно, у зазначену історичну добу набували подальшого розвитку й інші військові традиції; зокрема, ускладнювалася військова символіка. Розкриваючи зв'язки сучасних військових прапорів з їх попередниками киеворуської доби, дослідники вказують: «Східні слов'яни для відзначення місця в бою князя-воєначальника спершу користувалися «чолкою стяговою» — піднятим на високому деревині жмутом трави чи пасмом кінського волосся... Згодом цей знак заступили князівські знамена, які були неодмінним атрибутом на полі битви. Особистий стяг князя одночасно правив за знамено князівської дружини. Прапори інших воєначальників ставали відзнаками керованих ними загонів» [1, с. 5].

Значущість військових традицій у житті суспільства Київської Русі відображає їх відображення в мові і літературі. Т. Вронська, розкриваючи названий аспект впливу традицій на суспільство, зазначає: «Княжа дружина, перетворившись на постійне військо, поступово диференціювалася: серед

дружинників з'явилися перші військові ранги: тисяцькі, соцькі, воєводи, мечники..., які починають активно входити до загального громадянського та військового вжитку» [19, с. 6].

Так само важливим джерелом дослідження військових традицій своєї давнини постає народна творчість наших предків (насамперед, билини). Аналізуючи їх зміст, Н. Деделюк і А. Цьось вказують: «Ідеалом виховання взагалі і фізичного виховання зокрема в давній Русі стала удатна, здібна, сильна і щаслива особистість....Виник естетичний ідеал наділеного надприродними тілесними і духовними здібностями легендарного героя, який вступає в боротьбу за свій народ і перемагає. Він має, в першу чергу, високий фізичний розвиток і фізичну підготовленість» [20, с. 30].

Після занепаду Київської Русі внаслідок монголо-татарської навали наступним етапом розвитку українських військових традицій у вихованні воїна-захисника Батьківщини стали козацькі військові традиції. Н. Михальченко, визначаючи їх ідейне підґрунтя, вказує: «Козацька духовність розвивалася на основі багатогранних національних традицій, християнської віри, яку козаки шанували і використовували її об'єднуючі й миротворчі засади в інтересах самостійності, соборності України. Бог у їхній свідомості оберігав незалежну Україну, надавав їм духовних сил у боротьбі з численними ворогами.... Козацькі об'єднання вражали багатьох іноземців згуртованістю, здруженістю, однак стійною волею до перемоги, бойовою звитягою, а в разі необхідності задля свободи України і життя своїх побратимів — жертвоністю» [21, с. 99].

Християнські традиції знаходили вияв в особливому шануванні українським козацтвом Покрови Божої Матері, що засвідчують численні ікони й храми на Запоріжжі. При військових загонах були похідні каплички, у яких відбувалося богослужіння. У військові походи козаки також обов'язково брали із собою військових священиків і похідну церкву [22, с. 34].

Відповідно, духовні традиції козацтва, невіддільні від християнських цінностей, набували поширення як складники системи виховання молодого покоління. При цьому варто зазначити, що в діяльності козацтва прагнення селянських низів поєднувалися з військово-шляхетськими традиціями служилої знаті [23, с. 21].

Водночас у процесі формування як окремої соціальної групи козацтво ввібрало в себе і кращі військові традиції народів, які мешкали в Північному Причорномор'ї протягом попередніх епох. Тому закономірно, що козацтво створилося та набуло розвитку саме на кордонах Великого Степу [24, с. 99].

Козацькі військові традиції, що передавалися за посередництва шкіл Запорозької Січі (козацьких, січових, полкових, паланкових, парафіяльних), передбачали формування у молоді низки рис:

- готовність боротися до загибелі за волю, честь і славу рідної землі;

- нехтування небезпекою, коли справа стосується захисту рідної землі, бойових товаришів;

- ненависть до ворогів, прагнення визволити рідний край від завойовників;

- здатність відстоювати рідну мову, культуру, право бути господарем на власній землі;

- героїзм, подвижництво у праці та в бою заради Батьківщини [25, с. 25].

Важливим складником військових традицій козацтва стала й система військового права, що, ґрунтуючись на козацьких звичаях, протягом XVI–XVII ст. утворило сукупність актів і прецедентів, хоч і не об'єднаних в єдиний основний закон. Традиційні козацькі правовідносини (насамперед, військове право) формувалися на основі усного звичаєвого права, органічно пристосованого до складних військових умов існування Запорізької Січі.

Оскільки запорожці в першу чергу були воїнами, на Січі військово-правові норми знаходили вияв у формі звичаїв і традицій:

- скликання і проведення загальної військової ради;

- порядок приймання новоприбулих козаків до кошу;

- організація військових походів [26, с. 118].

Крім системи військово-правових традицій, за доби козаччини набули подальшого розвитку традиції військово-фізичного та психофізичного загартування молодого покоління. Згідно з принципами козацької педагогіки, цілі і завдання фізичного виховання були зумовлені потребами військово-патріотичного виховання.

Отже, як унікальний історичний феномен доби раннього Нового часу, українське козацтво стало потужним каталізатором розвитку патріотичного (насамперед, військово-патріотичного) виховання. Це сприяло збереженню й подальшому розвитку кращих військових традицій Київської Русі:

- любові до рідної землі;

- прагнення до свободи, волі;

- пошани народу до своїх захисників.

Висновки

Дослідження українських військових традицій дає змогу представити їх як невід'ємний складник системи виховання воїна-захисника Батьківщини. Комплексний характер військових традицій, що поєднує образи і символи, звичаї і обряди, правові норми і принципи бойової діяльності, відображає складність і багатогранність зазначеної системи.

Система виховання воїна-захисника Батьківщини почала формуватися ще в сиву давнину, зазнавши помітного впливу дослов'янських культур (кочові етноси, грецькі поліси). Надалі, за доби Київської Русі, зміст військових традицій поглибився й ускладнився, що стало закономірним наслідком формування давньоруського війська; він поєднав власне бойові традиції з принципами патріотичного виховання різних верств суспільства. Ще більшого розмаху військові традиції набули за доби козаччини. На той час Запорізька Січ стала центром їх збереження та поширення в суспільстві.

Список посилань

1. Малюга В. М. , Костенко Ю. І. До питання про походження української військової символіки. Сторінки історії: збірник наукових праць. 2009. Вип. 29. С. 3–12.
2. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Житомир, 2016. 22 с.
3. Шевченко М. М. Соціально-філософський аналіз військових традицій. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2017. № 1 (9). С. 97–104.
4. Зонь В. В. , Кубіцький С. О. , Слонімський В. Г. , Великожон М. В. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення особового складу Збройних Сил України. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 225 с.
5. Карпов В. В. Історіографія проблеми української військової символіки. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журнал. 2014. №1. С. 22–32.
6. Енциклопедія трипільської цивілізації: у 2 т. / авт. кол.: Н. Б. Бурдо (відп. секр.), М. Ю. Відейко (гол. ред.), В. О. Дергачов та ін. Київ: Укрполіграфмедіа, 2004. Т. 1. 703 с.
7. Україна і світ: стародавні цивілізації (з давніх часів до 500 р. до н.е.) / упоряд.: М. Г. Белік, Г. Б. Войцехівська, Н. М. Артем'єва. Київ: КРІОН, 2009. 216 с.
8. Україна і світ: від Великого переселення народів до раннього середньовіччя (350–850 рр.) / упоряд.: М. Г. Белік, Г. Б. Войцехівська, Н. М. Артем'єва. Київ: КРІОН, 2010. 224 с.
9. Карпов В. В. Українська звитяга у символах. Київ: Видавець Олег Філюк, 2016. 421 с.
10. Хоменко С. В. , Гриб Т. О. , Клименченко Т. Г. Історія фізичної культури на різних етапах розвитку суспільства. Суми: СНАУ, 2019. Ч. II. 105 с.

11. Пилявець Р. І. Витоки військових традицій і воєнного мистецтва праукраїнців. Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції 1–2 грудня 2016 р. Київ: НУОУ, 2016. С. 40–41.
12. Черняк С. Г. Виникнення та розвиток виховання у світовій цивілізації. Наука і освіта. 2016. № 4. С. 39–47.
13. Момот Л. К. Фізична культура і українські національні традиції. URL: <https://eprints.pharm.zt.ua/id/eprint/190/1/%D0%A4%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0.pdf> (дата звернення: 31.08.2023).
14. Топальський В. Л. Особливості прояву військових звичаїв у житті давніх слов'ян. Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. 2013. Вип. 2(8). С. 27–35.
15. Топальський В. Л. Бойові традиції давньоруського війська. Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. 2012. Вип. 3(5). С. 5–11.
16. Бондаренко А. Взаємовпливи між норманськими та слов'янськими військовими традиціями. «Воїни у вовчих шкурах» у війську Київської Русі в період великих війн 60–70 рр. X століття. Українознавство. 2020. №2 (75). С. 146–157.
17. Котляр Ю. В. Козаки-характерники: ведичний і фольклорний аспекти. Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історія. Миколаїв: ЧДУ імені П. Могили, 2011. Вип. 134. Т. 147. С. 74–78.
18. Глушук В. М. Допризовна підготовка юнаків до служби в Збройних Силах України в 1991–2001 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2011. 21 с.
19. Вронська Т. Історична довідка про становлення і розвиток військового етикету у збройних формуваннях України. Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. 2014. № 1 (3). С. 5–10. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/10.10.2014/pdf/5-10.pdf (дата звернення: 02.09.2023).
20. Деделюк Н. А., Цьось А. В. Традиції фізичного виховання в Київській Русі. Монографія. Луцьк, 2004. 170 с.
21. Михальченко Н. Національно-патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти. Миколаїв: СПД Румянцева Г. В., 2021. 206 с.

22. Скуріхін С. М. Правові основи церковного служіння в Збройних Силах України. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 1. С. 33–37. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/8.pdf (дата звернення: 02.09.2023).
23. Чорна К. П. Запорізька Січ як національний політичний феномен і носій української державності. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 20–25.
24. Поух А. В. Козацька зброя і військова тактика та її зв'язок з військовою справою попередників. Гуманітарний журнал. 2012. № 4. С. 94–100.
25. Юда Л. А. Практикум з етнопедагогіки. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. 272 с.
26. Тараненко М. Г., Тараненко М. М. Правовідносини, судоустрій, злочини та покарання на Запорозькій Січі. Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право. 2017. Вип. 3/4 (35/36). С. 117–122.

References

1. Malyuga, V. M. & Kostenko, Yu.I. (2009). On the question of the origin of Ukrainian military symbols. Pages of history: a collection of scientific papers, Issue 29, 3–12. [in Ukrainian].
2. Fedorenko, V. V. (2016). Military legal education of servicemen of the Armed Forces of Ukraine: socio-philosophical analysis: autoref. thesis... candidate Philos. of science Zhytomyr, 22 p. [in Ukrainian].
3. Shevchenko, M. M. (2017). Socio-philosophical analysis of military traditions. Problems of social work: philosophy, psychology, sociology, No. 1 (9), 97–104. [in Ukrainian].
4. Zon, V. V., Kubitskyi, S. O., Slonimskyi, V. G. & Velikozhon, M. V. (2007). Organization of information and propaganda support for personnel of the Armed Forces of Ukraine. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center, 225 p. [in Ukrainian].
5. Karpov, V. V. (2014). Historiography of the problem of Ukrainian military symbols. Library science. Documentary science. Informatics: Science. Magazine, No. 1, 22–32. [in Ukrainian].
6. Burdo, N. B., Videyko, M. Yu. & Dergachev, V. O. (2004). Encyclopedia of Trypilian civilization: in 2 volumes. Kyiv: Ukrpoligrafmedia, T. 1, 703 p. [in Ukrainian].
7. Belik, M. G., Voitsekhivska, G. B. & Artemiyeva, N. M. (2009). Ukraine and the world: ancient civilizations (from ancient times to 500 B. C.). Kyiv: KRION, 216 p. [in Ukrainian].

8. Belik, M. G., Voitsekhivska, G. B. & Artemiyeva, N. M. (2010). Ukraine and the world: from the Great Migration of Peoples to the Early Middle Ages (350–850). Kyiv: KRION, 224 p. [in Ukrainian].
9. Karpov, V. V. (2016). Ukrainian victory in symbols. Kyiv: Oleg Filyuk Publisher, 421 p. [in Ukrainian].
10. Khomenko, S. V., Hryb, T. O. & Klymenchenko, T. G. (2019). The history of physical culture at different stages of the development of society. Sumy: SNAU. P. II, 105 p. [in Ukrainian].
11. Pyliavets, R. I. (2016). Origins of military traditions and military art of proto-Ukrainians. Revival of the Ukrainian army: modernity and historical retrospect: Collection of materials International Scientific Conference December 1–2. Kyiv: NUOU, 2016, 40–41. [in Ukrainian].
12. Chernyak, S. G. (2016). The emergence and development of education in world civilization. Science and education. No. 4, 3–47. [in Ukrainian].
13. Momot, L. K. (2017). Physical culture and Ukrainian national traditions. URL: <https://eprints.pharm.zt.ua/id/eprint/190/1/%D0%A4%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0.pdf> (access date: 08/31/2023). [in Ukrainian].
14. Topalsky, V. L. (2013). Peculiarities of the manifestation of military customs in the life of the ancient Slavs. Military historical bulletin: Collection of scientific works of the National Defense University of Ukraine, Issue 2(8), 27–35. [in Ukrainian].
15. Topalsky, V. L. (2012). Combat traditions of the ancient Russian army. Military historical bulletin: Collection of scientific works of the National Defense University of Ukraine, Issue 3(5), 511. [in Ukrainian].
16. Bondarenko, A. (2020). Interactions between Norman and Slavic military traditions. «Warriors in wolf skins» in the army of Kievan Rus during the great wars of the 60s and 70s of the 10th century. Ukrainian studies, No. 2 (75), 146–157. [in Ukrainian].
17. Kotlyar, Yu.V. (2011). Cossacks-characters: Vedic and folklore aspects. Scientific works: Scientific and methodical journal. History. Mykolaiv: ChSU named after P. Mohyla, Issue 134, Vol. 147, 74–78. [in Ukrainian].
18. Hlushuk, V. M. (2011). Pre-conscription training of young men for service in the Armed Forces of Ukraine in 1991–2001 (author's abstract. thesis... candidate history of science). Kyiv, 21 p. [in Ukrainian].
19. Vronska, T. (2014). Historical reference on the formation and development of military etiquette in the armed forces of Ukraine. Military-historical meridian. Electronic scientific journal, No. 1 (3), 5–10.

- URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/10.10.2014/pdf/5-10.pdf (access date: 09/02/2023). [in Ukrainian].
20. Dedelyuk, N. A. & Tsyos, A. V. (2004). Traditions of physical education in Kyivan Rus. Monograph. Lutsk, 170 p. [in Ukrainian].
 21. Mykhalchenko, N. (2021). National-patriotic education in preschool education institutions. Mykolaiv: SPD Rumyantseva H. V, 206 p. [in Ukrainian].
 22. Skurikhin, S. M. (2021). Legal foundations of church service in the Armed Forces of Ukraine. Legal scientific electronic journal, No. 1, 33–37. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/8.pdf (access date: 09/02/2023). [in Ukrainian].
 23. Chorna, K. P. (2018). Zaporizhzhya Sich as a national political phenomenon and carrier of Ukrainian statehood. Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Public administration, Vol. 29 (68), No. 4, 20–25. [in Ukrainian].
 24. Poukh, A. V. (2012). Cossack weapons and military tactics and their connection with the military affairs of their predecessors. Humanitarian journal, No. 4, 94–100. [in Ukrainian].
 25. Yuda, L. A. (2012). Workshop on ethnopedagogy. Chernihiv: V. M. Lozovy Publisher, 272 p. [in Ukrainian].
 26. Taranenko, M. G. & Taranenko, M. M. (2017). Legal relations, judicial system, crimes and punishments in Zaporozhye Sich. Bulletin of NTUU «KPI». Political science. Sociology. Right, Issue 3/4 (35/36), 117–122. [in Ukrainian].

Olexandr Prytula

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Zaporizhia National University (Zaporizhia, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-8800-8207>

e-mail: prityla1970@ukr.net

THE SYSTEM OF UKRAINIAN MILITARY TRADITIONS IN THE PERIOD OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Abstract

The article examines Ukrainian military traditions as an integral component of the education system of a warrior-defender of the Motherland. Analyzed the complex nature of military traditions, which combines images and symbols, customs and ceremonies, legal norms and principles of military activity, reflects the complexity and multifaceted nature of the mentioned system.

The system of education of a warrior-defender of the Motherland is characterized, which dates back to ancient times, having been significantly influenced by pre-Slavic cultures (nomadic ethnic groups, Greek polis). It has been discovered that, during the days of Kyivan Rus, the content of military traditions deepened and became more complicated, which became a natural consequence of the formation of the ancient army; he combined actual martial traditions with the principles of patriotic education of various layers of society. It was researched that military traditions gained even greater scope during the days of the Cossacks. It was Zaporizhian Sich that became the center of their preservation and distribution in society.

Summarized that the Ukrainian Cossacks as a unique historical phenomenon of the early modern era, became a powerful catalyst for the development of patriotic (primarily, military-patriotic) education. This contributed to the preservation and further development of the best military traditions of Kyivan Rus.

Keywords: military traditions, patriotic education, customs, rites, symbols, fighting spirit, Ukrainian Cossacks.

Стаття надійшла до редакції 07.11.24

© Притула О. Л., 2024